

BIHARI DIÉTA

Berettyóújfalu
1996. március 23.

BIHAR: TÁJAK ÉS TELEPÜLÉSEK

Biharország

Sok száz éven keresztül a Magyar Királyság egyik legnagyobb területű megyéje *Bihar vármegye* volt. A földrajzilag igen sokszínű megyét nagysága, változatos fel-
színe, gazdasági jelentősége miatt "*Biharországnak*" is nevezték. A megye keleti
része hegyes-völgyes terület volt, s itt a *Bihar-hegység* és a *Réz-hegység* vonulatait
széles folyóvölgyek szabdalják. Ezekben a völgyekben futott ki az Alföldre a *Be-*
rettyó, a *Sebes-Körös* és a *Fekete-Körös*.

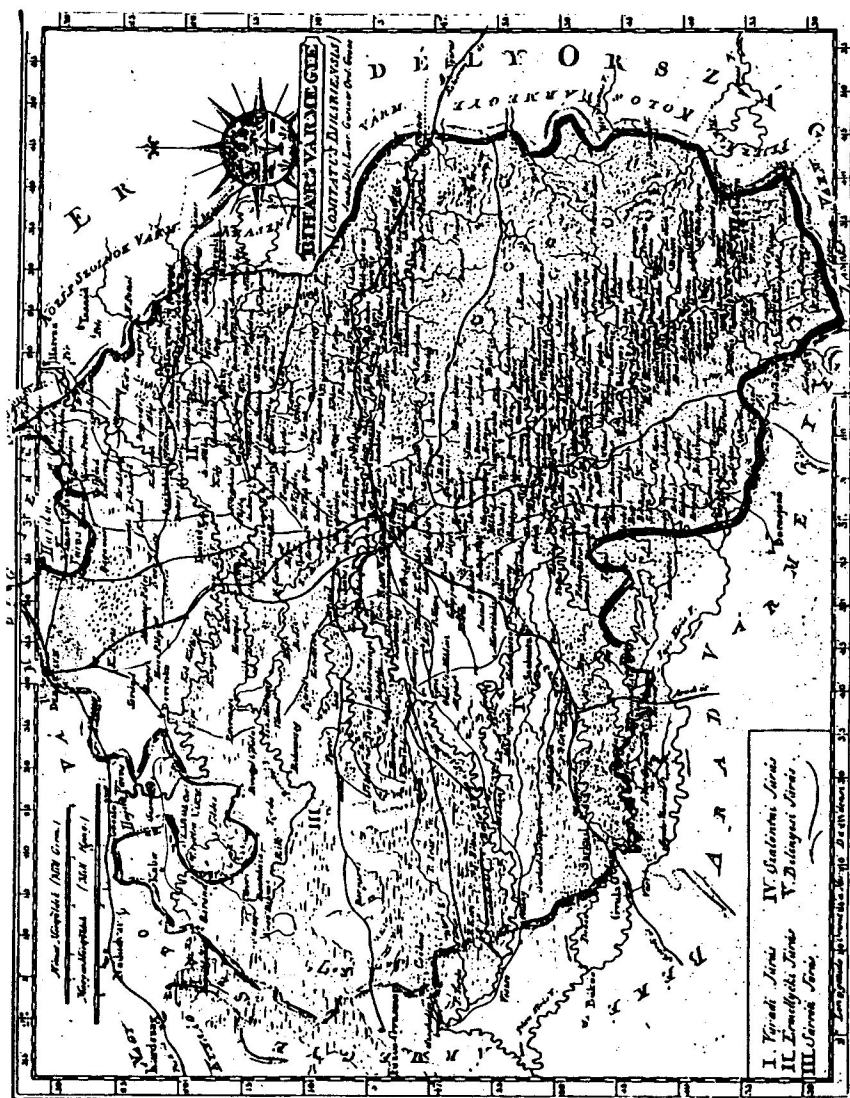
A megye középső területén - ahol a lealacsonyodó hegyvonulatok az Alföld la-
pályába mentek át - vezetett az a nagyon fontos *vásárvonal*, mely Nagyváradot kö-
tötte össze Szatmárnémetivel, illetve Araddal. Ezen a dimbes-dombos átmeneti terü-
leten helyezkedett el az *Érmellék* is, mely a történelmi Magyarország egyik híres
bortermő területét foglalta magába (minden debreceni civis törekedett arra, hogy
szőlője legyen az Érmelléken).

A megye nyugati része a mocsaras, vizenyős *Sárrétek* vidéke, mely az állat-
tenyésztésnek, a halászatnak és a pákászkodásnak a földje volt.

Nagyvárad mellett a megyében csak lokális jelentőségű mezővárosok települtek.
Ilyen volt a Nagyváradról Kolozsvárra vezető út mentén *Élesd*, valamint a Fekete-
Körös völgyének központja *Belényes*, az Alföld és a Bihar-hegység között futó vá-
sárvonalon fekvő *Érmihályfalva*, *Székelyhid*, *Nagyszalonta*. A Sárrétek területén a
jelentősebb árvízmentes területeken alakultak ki ilyen kis mezővárosok, pl. *Derecske*,
Berettyóújfalu. A megye falusi településeinek döntő többsége, a múlt század köze-
pén a történelem viharaiban nagyobb védelmet nyújtó, hegyekkel borított keleti te-
rületeken helyezkedett el. A Sárrétek vidékének településeit a török-tatár pusztítások
alaposan megtizedelték, csak a járhatatlan mocsarak nyújtottak néhány településnek
esélyt a megmaradásra (1. ábra).

Biharország sokszínűségét, változatos földrajzi adottságait, komplex gazdasági
jellegét a *megye címere* is kifejezte. A címer háttérében emelkedő hegygerincek az
ércekben gazdag Bihar-hegységet, az előtérben látható sásos-gyékényes mocsaras
kép és a halak a Sárrétek vidékét, a címer felső részén található szőlőfürtök és ga-
bonakéve a termékeny dombságokat, illetve árvízmentes síkságokat jelképezte.

Biharország nyugati felén a XIX. század második felében az árvízmentesítési-
és lecsapolási munkák eredményeként a kiszáritott rétek és mocsarak szántóföldi
művelésbe fogása révén ugrásszerűen megnőtt a mezőgazdasági termelés. A megye
gazdaságának központja korábban is *Nagyvárad* volt, de az első világháború előtti
időszakban a megyeszékhely felől sugarasan szétágazó vonalak még szorosabbra
fűzték a vidék, s a nagy kereskedelmi-ipari-igazgatási központ kapcsolatait. Ebből

1. ábra: Bihar vármegye kiterjedése a múlt század közepén
(Görög Demeter: Magyar Atlasz azaz a magyar-, horvát- és törzsi megyék és szabad kerületek földképei
c. művéből, Pest 1860)

adódik, hogy a Biharban meglévő vonzaskörzeti, urbanizációs és elmaradottsági problémák jelentős része a trianoni határmegvonas után jelentkezett, s arra vezethető vissza. Az új országhatár megfosztotta a mai Hajdú-Bihar megye déli, délkeleti részét központjától Nagyváradtól, másrészt az országon belül is határmenti területté tette a (maradék) Bihart.

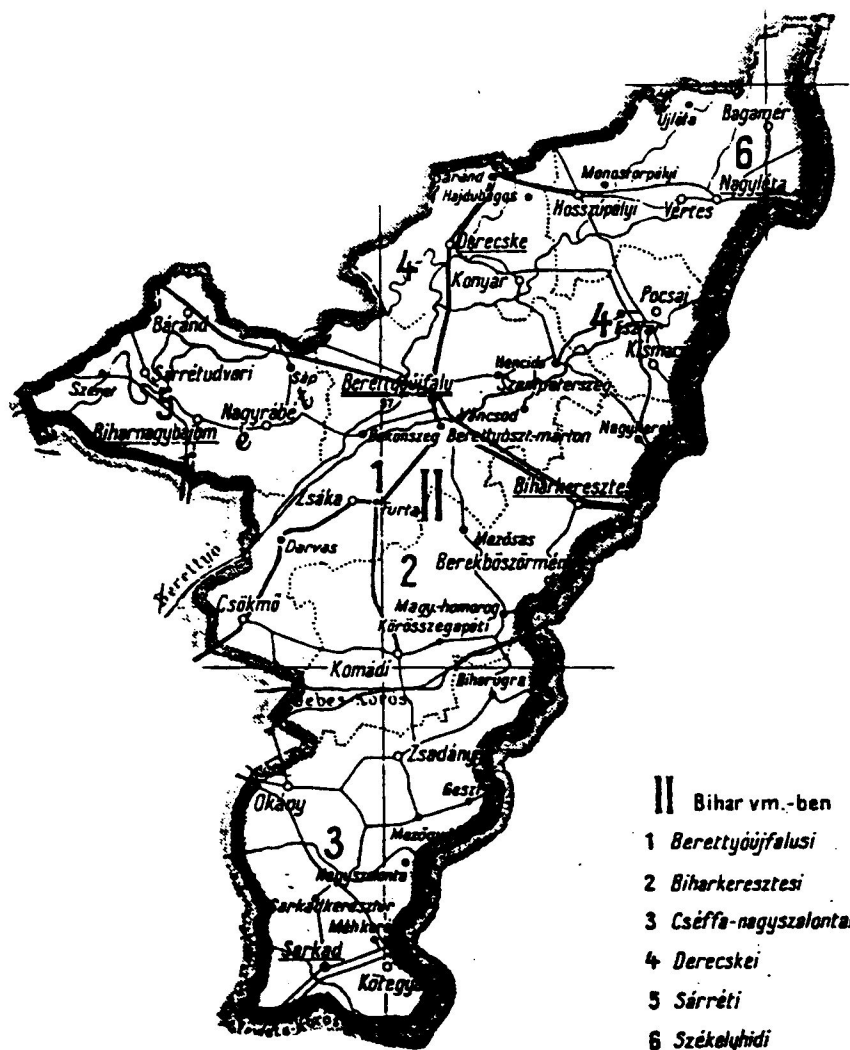
Az 1910-es népszámlálás időszakában Bihar vármegye 10 609 km²-es területével (amihez hozzájárult még Nagyvárad törvényhatósági jogú város 48 km²-es területe) a tizenegyezer km² nagyságú Krassó-Szörény és a tizenkétezer km² nagyságú Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéket követően a harmadik legnagyobb megye volt az országban. A trianoni határmegvonas két egyenlőtlen részre osztotta ezt a területet. Magyarországnak 2.771 km²-t hagyott, mely a korábbi területnek mindössze 26,12%-át tette ki. A megyében 1910-ben összeírt 582 132 jelenlévő népességből 307.221 fő volt a magyar (52,77%) és 261 494 volt a román (44,92%). Romániának juttatta a béke Nagyvárad törvényhatósági jogú várost is, melynek lakosság száma az 1910-es népszámlálás időszakában 64.169 fő volt. Ebből ekkor magyarnak mondta magát 58.421 fő (91,04%) és romának 3.604 fő (5,61%).

Csonka-Bihar vármegye

A bihari térségben a magasszintű szervezőközpont hiányából és a marginalitásból adódó problémákra adott elsődleges válaszok, megoldási kísérletek - erős irredata éllel - a két világháború között születtek meg. A két világháború között a magyar kormányzat lényegben "életben tartotta" a csonka megyéket - megye csonkokat. Csonka-Bihar vármegye a maga 60 településével nem számított túlzottan kis közigazgatási egységnek (2. ábra). Területe (2.771 km²) még nagyobb is volt mint a szomszédos, csonkítatlan Hajdú vármegyéé (2.386 km²), igaz népessége és népsűrűsége alacsonyabb volt (1930-ban: 176.002 fő, 69,5 fő/km², illetve 295.898 fő, 124,0 fő/km²). Az igazi problémát az jelentette Csonka-Bihar vármegye esetében, hogy területén egyetlen város sem létezett, közlekedési hálózata szétdarabolt volt, a hozzá tartozó területek csak csekély regionális kapcsolatban álltak egymással. A korszak éleslátású geográfusa¹ így látta a helyzetet (2. ábra).

"Csonka-Biharban minden csonka. Nincsen egyetlen kerekded, határain belül záruló tájegysége, csupa határain túl kiegészülő tájdarabokból rakódik össze mozaikszerűen. Semmi sem kezdődik, vagy fejeződik be a területén, minden csak átfut rajta: csonka, egymással össze nem függő folyószakaszok, vasútvonal-szakaszok és csak újabban kiegészülő útszakaszok. Igazi szíve ennek a csonknak nincs. Nagyjából a közepe táján kiválasztották a legnagyobb falut, s kinevezték megyeszékhellyé. Berettyóújfalu a szó geometriai és közigazgatási értelmében vett központ, faluban elülletett városrag - ma még alig egyéb. Rajta ül egy vasútvonalon, amely Várad felé tart. A megye derekának valóban ez a vonal az ütőere. Ám északon és délen vele össze nem függő vonalak futnak, szintén a virtuálissá vált központ, Várad irányába, ezeken most megfordult a vérkeringés Debrecen, illetve Békéscsaba

¹ Dr. Mendöl Tibor debreceni egyetemi tanár

2. ábra:
Csonka-Bihar vármegye közigazgatási beosztása a két világháború között.

felé. Ennek a két városnak gazdasági súlya erősen érvényesül: a kis Berettyóújfalu semmiképpen sem veheti fel velük a versenyt..."²

Megtörtént tehát Berettyóújfalu tétova kijelölése *megyeszékhelyé*: néhány középület, kórház kapott a település, de igazi fejlesztésére a területi revízióban bízó magyar államvezetés nem is gondolt. Természetesen Berettyóújfalu Nagyvárad hiányát nagyarányú fejlesztés révén sem lett volna képes gyorsan pótolni. A korabeli hangulatot - és vélekedést - jól szemlélteti az előző idézet folytatása: "Minden út- és vasútvonal Várad felé tart a síkság felől: Várad rajta ül az utak és vasutak csomópontján. Nem is találunk a régi *Bihar-vármegye területén* egyetlen olyan helységet, amely a hatalmas Várad árnyékában, másod-harmadrendű helyi központnál többre vihette volna. Bihar egységének ez a város volt a megtestesítője, anyagi és szellemi erejének gyűjtőpontja. Várad árnyéka, mint valami halotté, ott lebeg ma is Csonka-Bihar sorsa felett. Az elmetszett utak és vasutak mint ujjak vérző csonkjai mutatnak felé, vagy mint átmetszett ütőerek, amelyeket a szív közelében vágtak el. A szív most is itt van a közelben és mégis valószínűtlen messzeségbe került."³

Bihar vármegyét két egyenlőtlen részre vágta a trianoni határ. A romániai Bihar megye életképes közigazgatási egység ma is. *Csonka-Bihar* vármegye életképtelenségét fentebb már Mendöl Tibor professzor szavaival bizonyítottuk. A két világháború közötti Magyarország a területi revízióban bízott, ezért nem szüntette meg Csonka-Bihar vármegyét, bár területén *egyetlen város sem létezett*, közlekedési "hálózata" nem volt, hiszen az útvonal-darabok között nem volt összeköttetés, s a hozzá tartozó területek egymással éppen az előzők miatt semmiféle térszerkezeti kapcsolatban nem álltak egymással.

1945, főleg pedig a Párizsi Békeszerződés után a magyar államvezetés leszámolt elődei irredenta aspirációival, s ez tükröződik az 1949/50-es közigazgatási reform intézkedéseiből. E közigazgatási rendezés két megye között osztotta fel Csonka-Bihart, s ezzel *megszűnt Berettyóújfalu megyeszékhely-funkciója*. A Debrecen székhelyű megnövekedett területű megye neve, hogy a Bihar földrajzi név ne tűnjön el Magyarország térképéről, *Hajdú-Bihar megye* lett.

A periféria-helyzet elmélyülése a maradék Biharban

A *bihari térség* elmaradottága nem mai keletű, s nem egyetlen okra vezethető vissza. Az elmaradottságot kiváltó hatótényezők között kitüntetett hely illeti meg a kedvezőtlen *természetföldrajzi adottságokat*. Közismert, hogy a társadalom és a természetföldrajzi környezet viszonya a fejlődés során változik ugyan, - a természettől való függés csökken - de nem csökken a természeti feltételek fontossága. A bihari térség a Körösök-Berettyó vízrendszeréhez tartozik, mely az Alföld egyik legjellegzetesebb süllyedék-területén alakította ki hazánk egykor legnagyobb mocsár- és lápvidékét (Kis- és Nagysárrét). A múlt században véghezvitt vízrendezés (a mesterségesen kialakított új folyómedrek és kiásott csatornarendszer) teljesen átformálta a

2 Mendöl Tibor: Bihar-vármegye földrajza. - In: Bihar-Vármegye. (Szerk.: Ladányi M.) Magyar városok és vármegyék monográfiája XXV. Bp., 1928. 41.

3 Mendöl Tibor. i. m.

vízrajzi viszonyokat. A kedvezőtlen természeti adottságok közül kiemelkedik a *talaj* szerepe. Az Alföldön előforduló közel félmillió hektár réti anyagnak mintegy fele e tájhoz tartozik. A volt lapterületeken kialakult savanyú talajok vízgazdálkodása kedvezőtlen, s csak igen szűk nedvességhatárok között művelhetők eredményesen. Hamar kiszáradnak, felrepedeznek, ugyanakkor hajlamosak vízállások képzésére is. *Biharban* a megművelt földek több mint 60%-ának az átlagos aranykorona értéke alatt marad az országos átlagnak, a leggyengébbek területi képe csaknem egybeesik a volt, állandóan vagy időszakosan vízzel borított mocsaras területekkel.

A maradék bihari térség a *nagytáji* beosztás szerint teljes egészében az *Alföldön* helyezkedik el. Területe csaknem egybeesik a *Berettyó-Körös-vidék* mezorégióval (3. ábra). A *középtáj* nyugati területe (1.12.11 Dévaványai-sík, s a 1.12.23 Körös menti sík nagyobbik része) nem tartozott az egykori Bihar vármegyéhez, ugyanakkor a vármegye északi szegélye kiterjed a Hajdúság, illetve a Nyírség déli részére.⁴

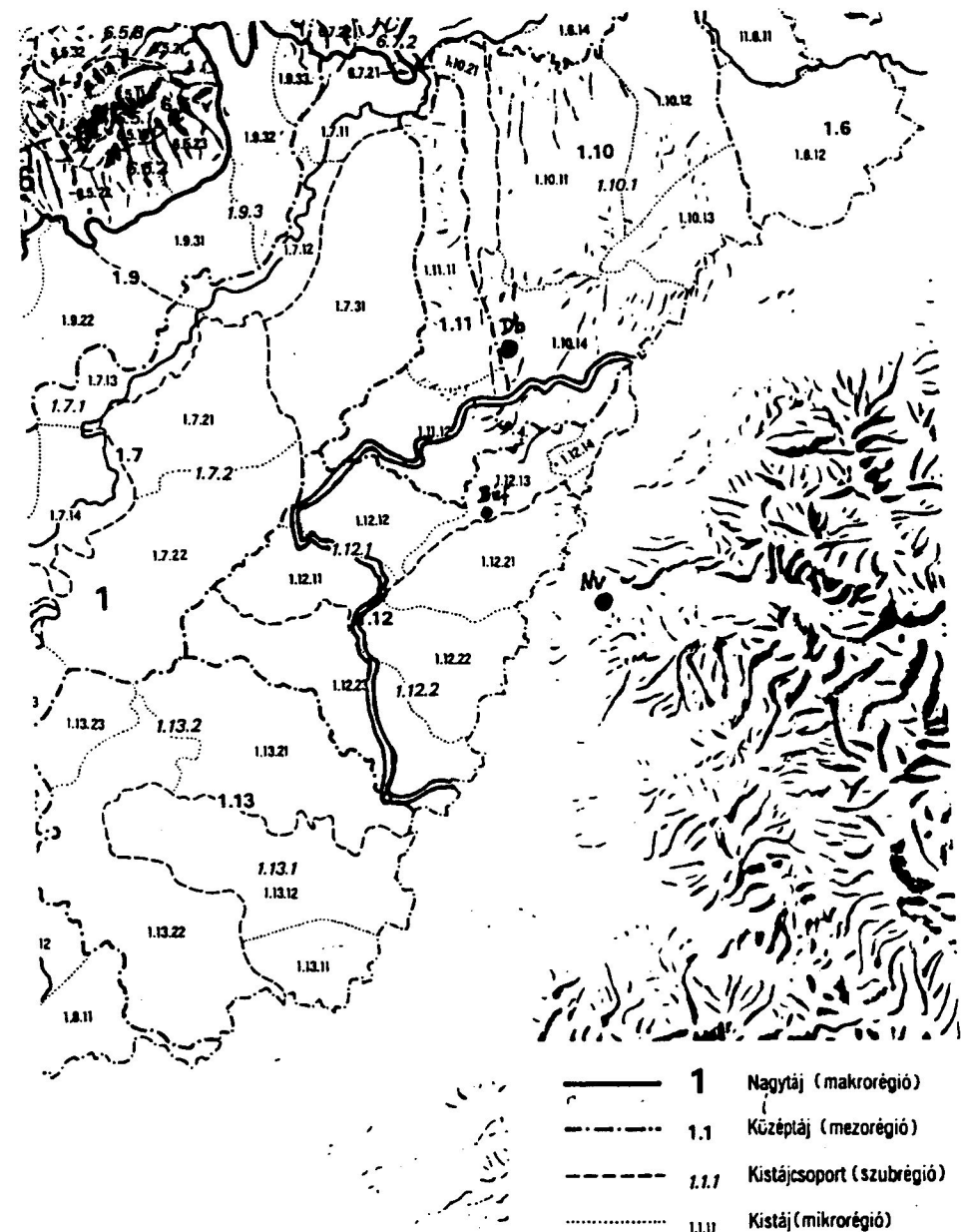
A bihari térség meghatározó kistájai ma a *Nagy-Sárrét* (1.12.12) és a *Kis-Sárrét* (1.12.22), valamint az általuk közrefogott *Bihari-sík* (Kiskalota 1.12.21) és a *Berettyó-Kálló köze* (4. ábra). A térség északi része (Derecske, Hajdúbagos területén) átnyúlik a *Dél-Hajdúság területére*, míg Hosszúpályi, Monostorpályi és Létavértes északi területe, valamint Újléta teljes területe a *Dél-Nyírség* kistájhoz tartozik. A határon túlról Bagamér, Álmosd, Kokad, s némileg Létavértes területére áthúzódik az *Érmellék* délnyugati nyúlványa. Csonka-Bihar déli - Békés megyéhez csatolt - részének jelentős területe már a *Körös menti sík* kistájhoz tartozik.⁵

1949/50 után a megyei szervező-irányító központ "elkerülése", a *marginális helyzet elmélyülését eredményezte* a bihari térség jelentős részén. A széttagolt járás-beosztás, majd a fokozatos (de igen gyakran nem átgondolt) területi átszervezések sem teremtették meg a térségben a racionális igazgatási rendszert.

A *bihari térség* a Tiszántúl térszerkezeti tengelyéhez, s Debrecenhez, a megye székhelyéhez viszonyítva távoli, periférikus fekvésű, ami már 1949/50-ben sem kecsegtetett fényes jövővel. A Tiszántúl közlekedési és vonalas infrastrukturális hálózatának gerincét a Szolnok-Püspökladány-Debrecen-Nyíregyháza tengely jelenti. Ez országos térszerkezeti vonalnak tekinthető. Elsősorban nemzetközi jelentősége emeli ki a Püspökladány-Berettyóújfalú-Biharkeresztes országos térszerkezeti tengelyt, belföldi jelentősége azonban igen csekély.

A *bihari térség* szempontjából alapvető jelentősége van a Debrecen-Derecske-Berettyóújfalú-Szeghalom-Békéscsaba regionális térszerkezeti vonalnak. Kialakulását tekintve fiatal hálózati erővonalnak tekinthető, hiszen csak a trianoni határmegvonás után keletkezett. Az új határon belül a korábban kiépített Ny-K-i vonalvezetés miatt a Tiszántúl északi-középső és déli része között nem volt közvetlen összeköttetés, így szükségből a korábbi mezei utakat "javították" fel, jórészt megőrizve azok girbe-gurba vonalvezetését.

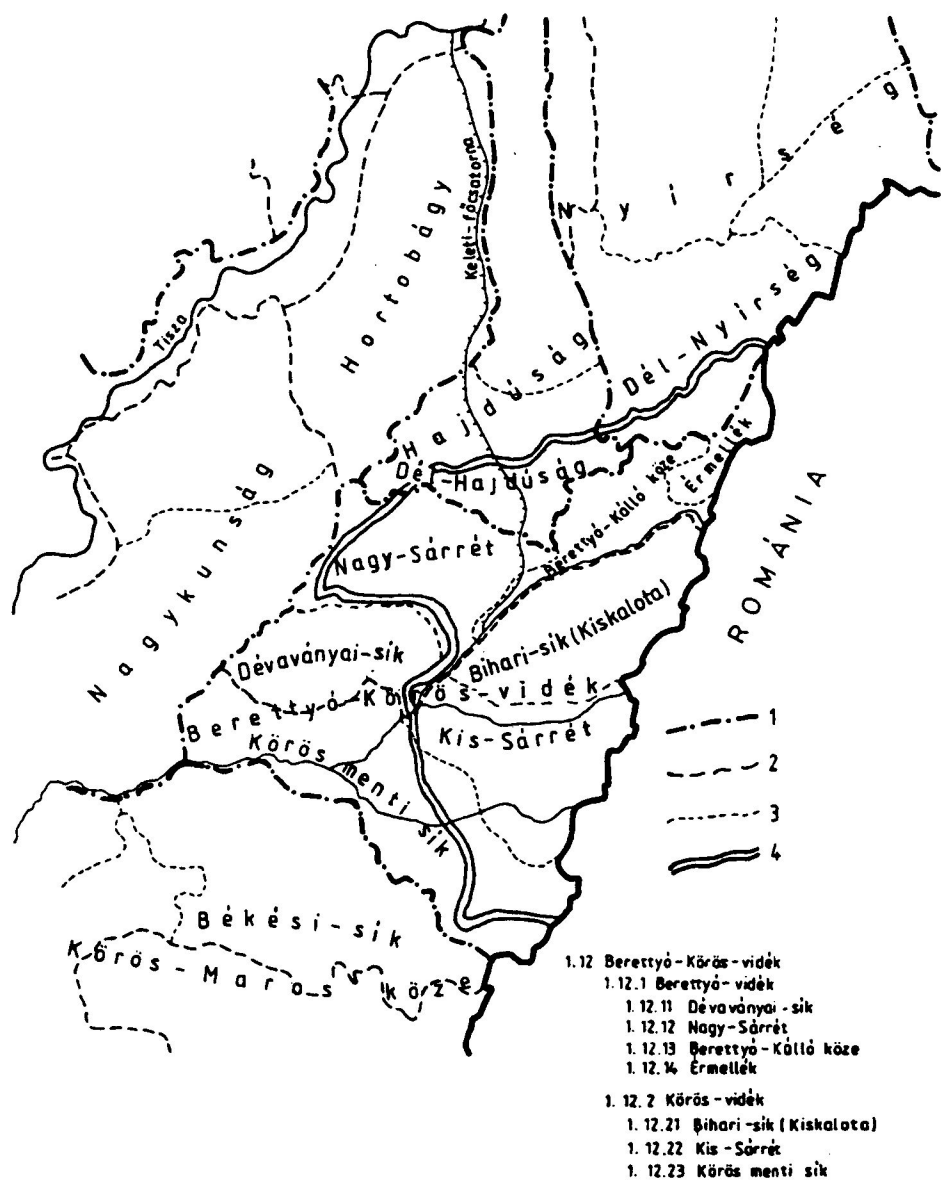
A kedvezőtlen természetföldrajzi adottságok és a szerencsétlen történelmi események után a *közelmúlt mulasztásai*, hiányosságai fokozták a lemaradást. 1950 óta

3. ábra: Csongrád-Bihar vármegye tájféldrajzi elhelyezkedése

⁴ Marosi S.-Somogyi S. (szerk.) (1990): Magyarország kistájainak katasztere I-II. kötet. - MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. 1203 p.

⁵ Marosi S.-Somogyi S. i. m.

4. ábra: A bihari térség kistájbeosztása.

Jelmagyarázat: 1. Középtáj 2. Kistájcsoport 3. Kistáj határ 4. Csonka-Bihar vármegye határa.

ugyanis a bihari térség hátrányos helyzete tovább erősödött. Adatközlőink gyakran fogalmazták meg azt a véleményüket, hogy a megyei vezetés az elmúlt csaknem ötven évben "mostoha gyermekként" kezelte a bihari térséget. A bihari gazdasági potenciál időről-időre egyre kisebb arányt képviselt a megyei összevont mutatókból. A kedvezőtlen gazdasági helyzet következtében állandósult az elvándorlás, ami a népesség tartós fogyáshoz, s az elvándorlás szelektív jellegéből adódóan a korstruktúra és a képzettségi színvonal romlásához vezetett.

Bihar gazdaságföldrajzi viszonyainak elemzéséből világosan kirajzolódik a térség egyoldalú agrár-jellege, melynek következménye az volt, hogy a terület egyértelműen károsultja volt az elmúlt évtizedek gazdaságfejlesztési gyakorlatának. A szocialista városok felépítésére, a nagyipari központok fejlesztésére fordított beruházások nemigen érintették a vizsgált térséget. (Hacsak nem sorolom ide a távolsági ingázók által hazaküldött fizetéseket, vagy Berettyóújfalu ipari üzemének megépítését. Ezek azonban még a mezőgazdasági üzemeknek nyújtott támogatásokkal együtt is csak töredékét jelentik a térségből kivont adóknak). Többet elemzték már Magyarországon a redistribúciós rendszer mechanizmusát és következményeit. Abban valamennyi kutató megegyezik, hogy e rendszer igazi kárvalottjai a rurális térségek voltak. A maradék Bihar pedig még ma is jellegzetesen falusi térségnek számít.

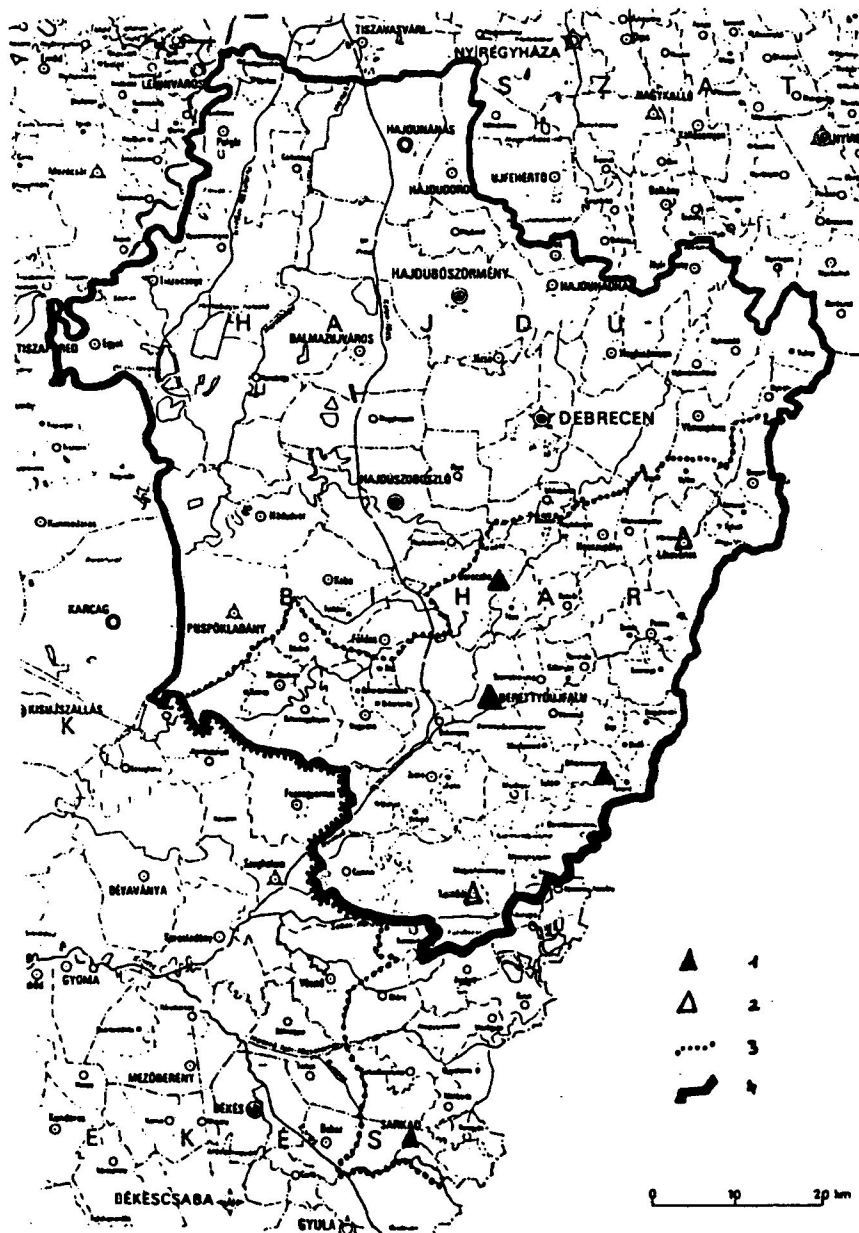
1990-óta a megyében Bihar állandóan "vezet" a munkanélküliség terén. A legmagasabb munkanélküliségű foglalkoztatási körzetek között mindenkor ott találjuk a komádi és a biharkeresztesi körzeteket. A térség települései 1990-ben az elmaradottságból fakadó problémák gyorsabb és eredményesebb megoldása érdekében "Bihari Önkormányzatok Szövetsége" néven egy önkéntes érdekképviseleti (kis-térségi) szövetséget hoztak létre.

A maradék Bihar "döcögős" urbanizációja

A két világháború között Csonka-Bihar vármegyében egyetlen város sem létezett, de Berettyóújfalu (később pedig Biharkeresztes, Derecske és Sarkad) várossá nyilvánítása ellenére is a terület még ma is jellegzetesen rurális térségnek számít (5. ábra).

A nyolcvanas évek végén az általunk⁶ vizsgált 32 bihari település a megye településállományának 40,5%-át alkotta, de a megye 6210,89 km²-es területéből csak 1379,7 km²-t (22,2%) foglalt el. A fenti számok azt bizonyítják, hogy a vizsgált területen viszonylag magas a településsűrűség. Ekkor az 563.938 fős megyei népességből 67.667-en éltek a bihari elmaradott térségben, amely 12,1%-os részesedést takar. A megye átlagos népsűrűsége (90,8 fő/km²) az országos vidéki átlag körül alakul, s ettől lényegesen kisebb volt a vizsgált terület átlagos népsűrűsége: mindössze 49,1 fő/km², ami az alföldi viszonylatban igen alacsony benépesültséget jelent. A bihari térség természetesen az elmúlt évezred során mindvégig az Alföld legtrikábban lakott területei közé tartozott, de az árvízmentesítési és lecsapolási

⁶ Béres Cs.-Süli-Zakar I.: Bihar: térbeli hátrányok – társadalmi problémák. Debrecen-Berettyóújfalu, 1990. 157.

5. ábra: Urbanizáció a maradék Biharban.

Jelmagyarázat: 1. Várossá nyilvánított települések. 2. Falusi kulcstelepülések városhiányos térségekben. 3. Csongrád-Bihar vármegye egykori határa. 4. Hajdú-Bihar megye határa.

munkálatok következtében igen gyorsan nőtt itt az eltartóképesség, mely bevándorlással is elősegített gyors népességnövekedést eredményezett.

Korábbi vizsgálataink⁷ során bebizonyítottuk, hogy a megyében napjainkra a megszorított számú városok közül csak Berettyóújfalu és Biharkeresztes helyezkedik el *elmaradott térségben*. Egyáltalán nem véletlen, hogy mind a két város országos jelentőségű térszerkezeti tengely mentén fekszik. Ugyanis az ország makroszerkezetének gerincét képező "folyosók" vonalait követve rendeződtek területileg a termelési kapcsolatok, s az információs-infrastrukturális csatornák kereszteződéseiben fejlődnek leginkább a települések. A bihari térség jelentős része e forgalmi folyosók által érintetlenül hagyott lazább textúrájú foltokból tevődik össze. Sűrűbb textúrájú, *urbanizáltabb* terület csak Berettyóújfalu közvetlen közelében alakult ki.

A földrajzi szakirodalomban eléggé *közismert* az általunk vizsgált bihari elmaradott térség, illetve tágabb környezetének (a leggyakrabban használt elnevezések alapján Sárrétek vidékének, vagy Berettyó-Körösök vidékének nevezett középtáj) elmaradott helyzete. Az elemzések egyöntetűen megállapítják, hogy a trianoni határmegvonás után nem maradt a tájnak magas hierarchiaszintű központja, s ebből adódóan is kicsiny a terület belső kohéziója. A Sárrétek vidékének legfontosabb térszerkezeti tulajdonsága a többoldalúan is értelmezhető "periférikus fekvés". A gazdasági tér ritka szövetű része ugyanis nem szakad meg a megyehatárnál, Békés megyében hasonló jellegű térséget találunk. Sárrétek vidékén (a megyehatár mindkét oldalán) a mocsaras-vizenyős felszín miatt *jelentős városi központ* a XIX. század végéig nem jöhetett létre. Ezt követően a forgalmi árnyék és a tőke akkumuláció hiánya akadályozta a gyorsabb városodást. Néhány közepes fokú központ (elsősorban Berettyóújfalu és Szeghalom) azért kiemelkedett, ám ezek elsősorban "hiánycentrum"-ként értékelhetők. Fejlettségük, városi szolgáltatási színvonaluk (általában mennyiségi teljesítményük is) elégtelen az igényekhez viszonyítva. Mégis az említett városok esetében a székhelyváltások, illetve megszüntetések megakasztották az urbanizálódást. 1920 után pedig már az egész térségre vonatkozóan elmondható, hogy a *közigazgatási beosztás gyakori - sokszor átgondolatlan - változtatása* ugyancsak hozzájárult a "periféria-állapot" konzerválásához.

Az elmúlt negyven év alatt a bihari térség elmaradottsága elmélyült, környezetehez (Debrecen körzete, hajdúvárosok, illetve békési városegységek) viszonyítva helyzete rosszabbodott. Ezt alapvetően az utóbbi négy évtized terület- és településfejlesztési gyakorlatával indokolhatjuk meg. Mind Hajdú-Bihar, mind Békés megyében az *urbanizációra fordított* fejlesztési forrásokat elsősorban a megyeszékhelyek, másodsorban a törzsterületen fekvő mezővárosi múltú, iparilag fejlettebb városok kiépítése kötötte le. A bihari területek fejlesztése mindkét megyében lényegében háttérbe szorult. (Szabályerősítő kivételnek csak a már többször említett Berettyóújfalu és Szeghalom tekinthető.) Nem került tehát sor (vagy csak igen hiányosan) a városi központok kiépítésére, s így a tájszervező központok relatív elmaradottsága tovább fékezte a "hosszú szervezett" rurális térségek fejlődését is. Különösen súlyosnak ítéltető, hogy a *falusi kulcstelepülések fejlesztésével egyáltalán nem törődtek*. A felülről lefelé építkező településfejlesztési politikából adódóan már a kisváros-

⁷ Süli-Zakar I.-Béres Cs.: Hajdú-Bihar megye: A térségi társadalmi-gazdasági fejlődés lehetőségei és problémái. Debrecen, 1993. 282.

sok fejlesztésére sem igen jutott pénzügyi forrás. Méginkább elmondható ez a településhierarchia "legeljén" elhelyezkedő falusi települések esetében. Meggyőződésünk, hogy a bihari térségben a demográfiai helyzet romlása, a foglalkoztatási problémák megoldatlansága döntően a falusi kulcstelepülések alacsony színvonalával indokolható.

A falusi és a városi térségek *ily nagy mértékű urbanizációs különbsége* különös élességgel veti fel a falusi kulcstelepülések fejlesztésének szükségességét. Az egykori falusi kulcstelepülések közül a vizsgált térségben csak *Biharkeresztes* fejlesztése volt megfelelő. Körzetében 5-6 apró- és kistelepülés helyzetét tudná stabilizálni további megerősítése, igazi várossá fejlesztése révén. A többi falusi kulcstelepülés fejlesztése mindeztáig elmaradt. Különösen fontos lenne délen *Komádi*, északon *Létavértes* intézményi- és szolgáltató hálózatának fejlesztése. A vizsgált térségben fekvő *többi falusi kulcstelepülés* (Zsáka, Pocsaj, Nagyrábé, esetleg Biharnagybajom) gazdasági-társadalmi megerősítése révén enyhíteni lehetne az általános elmaradottság szorításán.

A bihari elmaradott térség településhálózata *lényegesen eltér* Hajdú-Bihar megye, de az Alföld legnagyobb részének településhálózatától is. Alig találkozunk itt az Alföldre oly jellemző nagyhatárú, s nagy népességszámú településsel. (Mindössze Berettyóújfalut, Derecskét, Létavértest, Hosszúpályit és Komádit sorolhatjuk ebbe a kategóriába). A *kis- és aprófalvak* nagy száma a bihari elmaradott térség egyik legfőbb településföldrajzi jellegzetessége. Jelenlétük egyik magyarázata az, hogy a török hódoltság időszakában a mocsárvidék nagyobb védelmet jelentett, mint a nyílt térszín. Másodsorban a mostoha természeti körülmények nem is igen tették lehetővé nagyobb népességtörmölés kialakulását. Harmadsorban az árvízmentesítési és lecsapolási munkálatok után ugyanakkor még néhány új falu is szerveződött (Újiráz 1911, Körösújfalut 1955 stb.).

A Dunántúlon és az Északi-Középhegység területén az elmaradott térségek döntően ugyancsak *apró- és kisfalusi* térségekkel esnek egybe. Az elmúlt évtizedek településpolitikája - a tanyák mellett - a kistelepülésekkel bánt igazán mostohán. A "korszerűtlenség" ítélt települések elszorítása, adminisztratív eszközökkel való elnéptelenítése a bihari térségben is sok kellemetlenséget és emberi szenvedést okozott. Egyik adminisztratív "megoldás"-nak számított a körzetesítés. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy tehát Hajdú-Bihar megyében a *falukörzetesítést* még a szomszédos és hasonló településhálózati adottságokkal rendelkező Békéshez képest is *túlhajtották*. Békésben önálló tanácsú község maradt a kicsiny Ecsegfalva, Kertészsziget, Okány, Mezögyán, Geszt, Biharugra, Körösnagyharsány, sőt Körösújfalut is, ugyanakkor a vizsgált térségben *társközséggé fokozták le* Darvast, Furtát, Magyarhomorogot, Körösszakált, Berekböszörményt stb. Teljesen érthető, hogy a kényszer szorításának enyhülésével ezek a települések az önálló státuszért rögtön meg is indították a harcukat. A gazdaságosság zászlaját lobogtatva a körzetesítések során az intézmények koncentrálásán nem egy esetben ad absurdumig vitték, s ez az aprófalvak lakóit lehetetlen helyzetbe sodorta. Az emberi életfeltételek hiánya miatt indult meg itt is a *demográfiai erózió*. A fiatalabb, iskolázottabb, vállalkozóbb szellemű korosztályok elvesztése révén a *kis- és aprófalvak korstruktúrája* szinte jövätehetetlenül *deformálódott*, s megnőtt a perifériára szorult társadalmi csoportok aránya.

Az elmúlt időszak településföldrajzi kutatásai előszeretettel tipizálták az ország falvait. E tipizálások közül adatbázisával, feldolgozási módszereivel és karakterisztikus típusalkotásával az a vizsgálat aratott legnagyobb elismerést, melyet *Beluszky Pál és Sikos T. Tamás*⁸ végzett. Az ő munkájuk alapján a bihari elmaradott térség települései a következő típusokba sorolhatók:

1. Városok, kiépülő műszaki infrastruktúrával: Berettyóújfalut, Biharkeresztes, Sarkad, Derecske.
2. Alföldi mezővárosok (nagyfalvak) - viszonylag jól kiépült műszaki infrastruktúrával: Komádi, Létavértes, Hosszúpályi, Csökmő.
3. Hagyományos agrárfalvak I., mérsékelt átrétegződés, mérsékelt népességszám csökkenés: Zsáka, Magyarhomorog, Körösszegapáti, Berekböszörmény, Szentpéterszeg, Hencida, Pocsaj, Kismarja, Nagykerek, Bihartorda, Nagyrábé, Biharnagybajom, Monostorpályi, Bánd.
4. Hiányos alapellátású hagyományos agrárfalvak II., növekvő elvándorlással: Körösszakáll, Bojt, Bedő, Esztár, Bihardancsháza, Körösnagyharsány, Zsádány, Okány, Mezögyán.
5. Másodlagos lakófunkciójú falvak, gyorsuló elvándorlással: Darvas, Vekerd, Mezösas, Told, Gáborján, Bakonszeg.
6. Hagyományos agrárfalvak III., magas természetes szaporodás, nagytávú ingázás: Furta, Váncsod, Mezöpeterd, Ártánd, Kokad, Álmosd, Bagamér.
7. Agrárfalvak IV., kedvezőtlen természeti adottsággal, csökkenő népességszám: Újiráz, Újléta, Szerep.

A besorolásból kitűnik, hogy a települések döntő hányada még a nyolcvanas években is *hagyományos agrárfalu*. Ez a bihari térség településállományának alacsony színvonalon megvalósuló kompaktságát bizonyítja, holott a fejlődést a kellőképpen tagolt és hierarchizált hálózat biztosítaná. Sajnos a bihari településekről is elmondható, hogy gazdasági szerkezetük csak keveset változott az utóbbi évtizedekben. A *mezőgazdaság ma is meghatározó szerepet játszik gazdaságukban*, s az agrárkeresők aránya 50% körül alakul.

A magyar rurális térségek - így a bihari terület jövője is - egyre inkább függ a *hálózati-térbeli kapcsolatok* alakulásától. Ez a kapcsolatrendszer ugyanis - még az anyagi és nem anyagi szférák fejletlensége mellett is - lényegesen javíthat az ott élő népesség hátrányos helyzetén, kedvezőtlen életkörülményein. Az elmúlt évtizedek terület- és településfejlesztési politikája országosan - és az attól relatíve elmaradott alföldi régióban is - a városhálózat megerősítését (a vizsgált területen például megteremtését) célozta és preferálta. A *falusi térségek* átalakulása ott volt a leggyorsabb, ahol dinamikus nagyváros, vagy forgalmi folyosóhoz, térszerkezeti erővonalakhoz kötődtek. Ezekben a helyeken a város falu kapcsolatok kiterjedtek, a falusi térkapcsolatok bővültek, a hálózat falusi elemei hierarchizálódtak, nagyrészt az *Országos Településhálózat Fejlesztési Konceptió* elképzeléseinek megfelelően. Alapvető hiba volt azonban, hogy a központi tervek nem vették figyelembe azok mikroökonómiai szintű adaptálhatóságát. Erre a megyei tervek lettek volna hivatva,

⁸ Beluszky P.-Sikos T. T.: Magyarország falutípusai. MTA FKI Elmélet-Módszer-Gyakorlat 25. Budapest, 1982. 167.

de azokban is jórészt csak a központokig bezárólag fogalmazódtak meg világosan a hálózati dimenziók. A megyei tervek nem, vagy alig vették figyelembe a megyén belül jelentkező területi differenciákat, nem számoltak a tradicionális falusi (piaci, kereskedelmi, közlekedési) kapcsolatok meglétével. Ennek kárát a vizsgált területen elsősorban Komádi, Nagyléta és Csökmő, másrészt Berekböszörmény, Pocsaj, Nagy-rábé és Biharnagybajom látták.

Hajdú-Bihar megye déli részén *Berettyóújfalu*, majd később *Püspökladány* kijelölése és várossá fejlesztése - a korábban kialakult és elég határozott vonzáskörzetük alapján - természetszerű volt, azonban éppen a vizsgált térség déli és északi felét nem voltak képesek megfelelően ellátni városi szolgáltatásokkal. Valójában ezeknek a területeknek az ellátása *Létavértes* és *Komádi* fokozottabb fejlesztését követelte volna meg. (Békés megye északi részén sem volt problémamentes a városfejlesztés: valószínűleg csak a kedvezőbb közlekedésföldrajzi helyzet miatt döntöttek - Dévaványa, Füzesgyarmat és Vésztő ellenében - Szeghalom mellett).

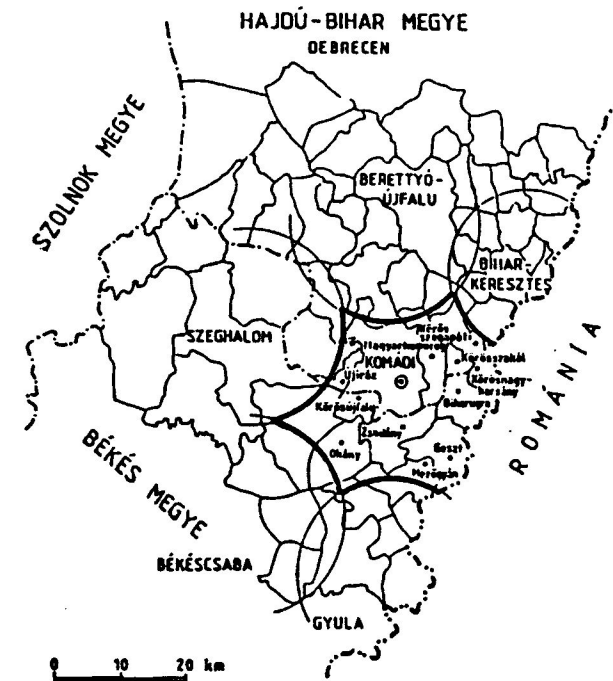
A bihari térség új városai - egykori "hiánycentrumok" - gazdasági megerősítésükkel, városi funkcióik fejlesztésével azért egyre határozottabb központi szerepet töltenek be a környezetükben is.

A *kisvárosok* fejlesztésének kezdete már a redistribúciós rendszer válságának kialakulására esett. A településfejlesztési elképzeléseink végigvitelét megsokasodott gazdasági bajaink akadályozták. Hogyan gondolhattunk volna akkor a falusi kulcstelepülések megoly kívánatos központi fejlesztésére? Ugyanakkor a központi gondoskodás hiánya, sőt az oda nem figyelés ellenére némely falusi kulcstelepülés - városhiányos térségekben - hiánycentrumként kezdett funkcionálni. Ilyen településnek tekintjük *Létavértest* és *Komádit*, a vizsgált bihari elmaradott térség falusi kulcstelepüléseit.

Az Alföld urbanizációjának földrajzos kutatója *Tóth József* is értetlenül áll az előtt, hogy a megyei vezetés mindezeideig nem látott "fantáziát" *Komádi* és *Létavértes* fejlesztésében: "Komádi a Debrecen-Békéscsaba közötti térség *Berettyóújfalu* és *Szeghalom* által le nem fedett, középszintű funkciókkal nem rendelkező városhiányos területén fekszik. Tehát Komádi nem egy a sok közül, hanem olyan település, amelyet eléggé el nem ítélhető módon elhanyagoltunk, nem figyeltünk rá, és ez azért fontos, mert tényleges vonzáskörzete van. A fejlesztés nemcsak Komádi szempontjából lényeges, hanem - mivel a bihari határmenti területek természetes központja - a vonzáskörzetnek is érdekei fűződnek Komádi fejlesztéséhez".

Úgy vélem sem a megyei, de igazából az országos településfejlesztési intézkedésekben sem értékelték Komádi településföldrajzi helyzetét, adottságait. Az utóbbi évtizedekben a Tiszántúlon a kisvárosok egész hálózatát teremtették meg. Ennek ellenére - Sarkad, Gyula, Békéscsaba és Szeghalom, illetve Püspökladány, Berettyóújfalu és Biharkeresztes városok gyűrűje és az országhatár között - a vizsgált bihari elmaradott térség déli szegélyén - továbbra is egy eléggé kiterjedt városhiányos terület található. Ebben az "urbanizációs vákuum"-ban a környező falvak igényétől is támogatva - *Komádi* már napjainkban is betölt bizonyos városi funkciókat

9 Tóth J., Urbanizáció az Alföldön. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1988. 200.

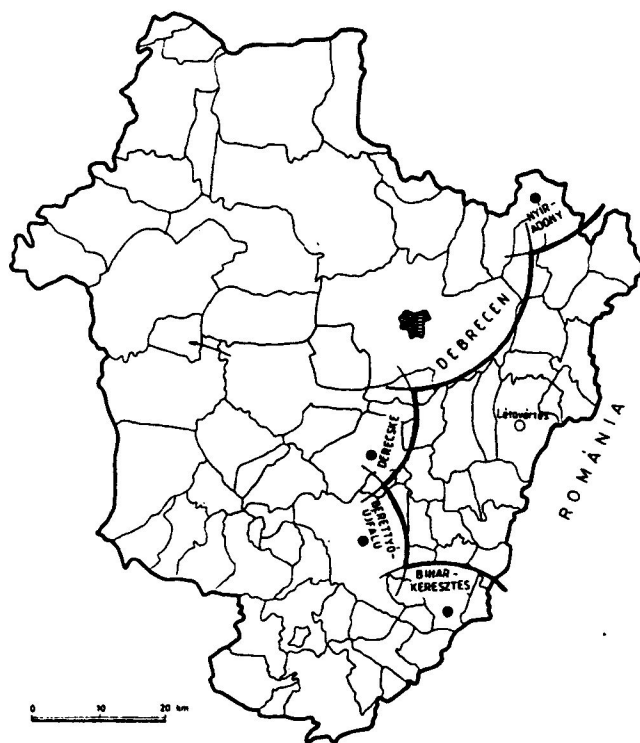
6. ábra: Városhiányos terület Hajdú-Bihar és Békés megyék határánál

(6. ábra). Ennek kiteljesedését - többek között - a negyvenhat éve meghúzott megyehatár is akadályozza.

Az egykori Bihar vármegye északi részén *Nagyléta* - különösen a trianoni határkijelölést követően - ugyancsak betöltött központi funkciókat. Járasszékhelyi feladatainak megszüntetése, illetve középiskolájának bezárása révén sokat veszített ez a korábban is "de facto" városi szerepkört betöltő település. Egyre világosabban kirajzolódik, hogy az időközben *Vértessel* egyesült település úgyszintén hiánycentrum, hiszen ma *Létavértes* egy határmenti városhiányos, alacsony urbanizáltsági fokon lévő térség központjában helyezkedik el (7. ábra).

Csonka-Bihar vármegye megszüntetése, illetve két megye között való felosztása a bihari térség marginalizálódását, a szomszédos területektől való fokozottabb lemaradását eredményezte. A fentebb már idézett *Tóth József* vizsgálatai alapján az Alföldön 12 térszerkezeti egység különíthető el.¹⁰ Egyikük - a debreceni térszerkezeti egység - nem foglalja magába az egész Hajdú-Bihar megyét, hanem csak annak északi részét, tehát tulajdonképpen az egykori Hajdú vármegye területét. A mai megye déli részét - lényegében a vizsgált bihari elmaradott térséget (Békés megye északi részeivel egyetemben, melyeket ugyancsak nem tudott mind a mai napig a

10 Tóth J., i. m.

7. ábra: Határmenti, városiányos térség Hajdú-Bihar megye északi részén

békési városegység magához integrálni) külön térszerkezeti egységnek tekinti: "A Sárréti térszerkezeti egység az Alföld másik nagy periférikus térsége, melynek helyzetét a határmenti fekvés tovább súlyosbítja. Laza textúra és belső kapcsolatrendszer, kétirányú (Debrecen és Békéscsaba) külső kapcsolódás, demográfiai erőzión, a gazdálkodás színvonalproblémái jellemzik. Központjai nemrég dinamizálódtak *kisvárosok*, vagy strukturális diszharmónia kínjaival küszködő *óriásfalvak*. A térség fejlesztése feltétlenül központi támogatást igényel."¹¹

A sárréti térszerkezeti egység *elmélyült válsága és kilátástalansága* azt is sugallja, hogy ezt az előbb említett központi támogatást talán már jóval korábban a bihari térségbe kellett volna invesztálni. Ugyanakkor ezt olyan közigazgatási intézkedéssel kellett volna kísérni, mely nem *Csonka-Bihar "szétosztását"*, hanem Szeghalommal, Füzesgyarmattal, esetleg Dévaványával való *megerősítését* végezte volna el. Magyarán perifériák helyébe centrumot kellett volna szervezni! Természetesen ez a magyar terület- és településfejlesztés igen merész és költséges kísérlete lett volna.

¹¹ Tóth J., i. m.

Berettyóújfalu: a Bihari-térség fővárosa

Berettyóújfalunak a trianoni békekötés nemcsak közigazgatási vonzásterületét növelte meg, de Nagyvárad helyett bizonyos mértékig a *gazdasági központ* szerepét is be kellett töltenie. A két világháború között gyorsan szaporodtak itt a gazdasági-társadalmi intézmények, közhivatalok, s kórház létesült. Gyors ütemben növekedett a lakosság száma is, s a foglalkozás szerint összetételben is városias fejlődés ment végbe. 1930-ban a lakosság 51%-a már nem östermelő volt, ami alföldi viszonylatban akkor igen jó aránynak számított.

Berettyóújfalu *vasúti* közlekedése alapján véve kedvezőtlen. A püspökladány-biharkeresztesi vonal csupán a főváros felé biztosít gyors összeköttetést. A környező települések közül csak néhányat - Ártánd, Biharkeresztes, Mezőpeterd, Sáp, Báránd - érint ez a vasútvonal. Ezért a vasút Berettyóújfalu és a környező települések közti forgalomban alig játszik szerepet. A *közúti közlekedés* természetesen lényegesen kedvezőbbé teszi Berettyóújfalu közlekedési helyzetét. Az első világháború után - miután Berettyóújfalu megyeszékhellyé vált - megindult a nagyszabású útépítés, amelynek eredményeként ma a bihari településeket centrális úthálózat köti Berettyóújfaluhoz. A Debrecen-békéscsabai útvonal az észak-déli irányú forgalmat bonyolítja le. Ez a legforgalmasabb útvonal, az átmenő forgalmon kívül a bihari térség déli községeit - Furta, Zsáka, Darvas, Vekerd, Csökmő, Újiráz - kapcsolja Berettyóújfaluhoz. Ugyancsak fő közlekedési útvonal a nyugat-keleti irányú Püspökladány-Biharkeresztes közti út. Szerepe azonban csekély mert a vasútvonallal párhuzamosan halad, s kevés községet kapcsol Berettyóújfaluhoz. További négy községet - Bakonszeget, Bihartordát, Bihardancsházát, Nagyrábét -, valamint a Nagysárrétet a Berettyóújfalu-Bihartorda útvonal, míg a délkeleti községeket a Mezősas-Körösszegapáti út kapcsolja Berettyóújfaluhoz. A környezetével kiépített kapcsolatok szempontjából alapvető fontosságú, hogy a vasúttal ellentétben az *autóbuszforgalom* szerepe igen jelentős. A berettyóújfalui autóbuszpályaudvarról naponta több mint 200 járat indul és érkezik, 26 az átmenő járatok száma. Így a távolabbi központokkal (Debrecen, Békéscsaba, Gyula, Szeged, Mis-kolc) is jó a város összeköttetése.

Az 1949/50-ben keresztülvitt közigazgatási reform érzékenyen érintette Berettyóújfalut. Elvesztette megyeszékhely-funkcióit, s közigazgatási vonzásterülete nagymértékben csökkent. A két világháború között megszerzett városi (központi) szerepkörök többségét azonban már nem veszítette el. Az 1949/50-es közigazgatási reformot követően is Hajdú-Bihar megyében - Debrecen után - *Berettyóújfalu rendelkezett* mindenkor a *legnagyobb* (és legkialakultabb) *vonzáskörzettel*. Az ágazati vonzáskörzetek közül az egészségügyi, a kulturális és a kereskedelmi vonzásterület bizonyult mindvégig a meghatározónak.

A megyeszékhellyé való kijelölés jelentős *egészségügyi* intézményekhez jutatta Berettyóújfalut, s ezek vonzásterületüket a közigazgatás átszervezése után is megtartották. Az 1928-ban létesített kórház betegforgalma és vonzásterület állandóan növekedett az 1929. évi 1464 beteggel szemben 1957-ben több mint 8000, 1993-ban csaknem 15.000 beteget részesítettek orvosi ellátásban. A kórházon kívül még a szakrendelések biztosítanak központi szerepkört Berettyóújfalunak egészségügyi téren. Jelenleg a 10.000 lakosra jutó működő kórházi ágyak száma 397,4, a megyében a legmagasabb, és az átlagos ápolási időtartam (17,2 nap) is az elsők között

van. A 662 ágyas kórház kihasználtsága 1991-ben 105,4%-os volt, ami szintén jelentősen felülmúlja az országos és a megyei átlagot. A kórház vonzáskörzete 1958-hoz képest csökkent, hiszen Püspökladány is kórházhoz jutott és jelentősen növekedett a debreceni kórházak befogadóképessége. Viszont a vonzásterülethez tartozó települések részvétele ma sokkal intenzívebb. A betegforgalom napjainkban 175%-a az 1957-esnek, ami az jelenti, hogy az egyes községek lakói ma kb. kétszer annyi beteget küldenek a kórházba - figyelembevéve a vonzásterület kismértékű csökkenését - mint 1957-ben.

A kórházon kívül a *szakrendelő intézetek* is jelentős vonzást biztosítanak Berettyóújfalu számára. Egy lakosra jutó évi gyógykezelési vizsgálati esetek száma 23,5, a megyei és országos átlag kétszerese. Az egy lakosra jutó évi rendelési idő is majdnem kétszerese az országos és a megyei átlagnak. Egészségügyi téren Berettyóújfalu szerepe kiemelkedő, tekintettel arra, hogy a megye déli részének magasabb szintű ellátást - csaknem kizárólagosan - az itteni intézmények biztosítanak. Különösen zsúfolt az idegyógyászati és az elmeosztály, az elmúlt években 100 ágyra átlagosan 169 beteg jutott.

A *kulturális* vonzásterületet elsősorban a középiskolák biztosítják Berettyóújfalunak. A második világháború után alapított gimnázium szerény kezdet után - az 1946/47-i tanévben 62 tanuló, ebből 18 vidéki - gyors ütemben fejlődött, s ma Hajdú-Bihar megye déli területeinek egyik legeredményesebb középiskolája. A tanulók 65-70%-át minden évben a bihari vidék küldi. Berettyóújfalu *négy középfokú oktatási intézményében* az 1993/94-es tanévben 2.274 tanulót oktattak, akik 110 településről érkeztek. Az 1000 lakosra jutó középiskolások száma 136,5, a megye városai közül a legnagyobb. Ez az arány az 1990/91-es tanévben csak 63,5 fő volt, bár ez akkor szintén a legmagasabb volt a megyében. A tanulókból 691 helybeli és 1583 vidéki, (ez a tanulók 69,6%-a). Az oktatási vonzáskörzet kialakításában elsősorban a szakmunkásképzőknek és a szakközépiskolának van szerepe. A Brozik Dezső Mezőgazdasági Szakmunkásképző és Szakközépiskola 278 tanulójaiból csak 42 helybeli, tehát a többi 72 településből kerül ki a tanulók 84,9%-a. A 126. sz. Ipari Szakmunkásképző és Szakközépiskolában az 1.059 tanulóiból 764 nem berettyóújfalu, (ez a tanulók 72%-a). A Bessenyei György Szakközépiskola 538 tanulójaiból 361 vidéki (67%-a). Az Arany János Gimnázium és Szakközépiskola 399 tanulójaiból már csak 222 nem berettyóújfalu (55,6%-a). Megfigyelhető, hogy az eltelt időszakban Berettyóújfalu oktatási vonzásterülete szűkült. A visszahúzódás okozói a derecskei, a biharkeresztesi és a püspökladányi gimnáziumok.

Az egy lakosra jutó összes *kiskereskedelmi* cikkek eladási forgalma 108.740 Ft volt 1993-ban, ami a megyében a legnagyobb értéknek számított(!) Az 1000 lakosra jutó bolti alapterület 829 m², ugyancsak kimagaslóan a legnagyobb a megyében. Ezek az adatok Berettyóújfalu esetében jelentős kiskereskedelmi vonzásterületre utalnak, s valóban a KSH adatai alapján Berettyóújfalu a megye legkiterjedtebb kiskereskedelmi vonzáskörzetével rendelkezik. Lényegében véve Berettyóújfalu *kiskereskedelmi vonzáskörzete* kelet, északkelet, délkelet felé nyúlik ki legtávolabbra. A nyugati irányból Püspökladány, északról Debrecen, délnyugatról Szeghalom vonzáskörzetei gyengítik Berettyóújfalu vonzását.

A *középszintű összesített vonzáskörzet* elemzéseiből megállapítható, hogy a vonzás, a megye déli városhiányos területén a legerősebb. Erős a vonzás továbbá keleti és északkeleti irányba. Északról Debrecen, nyugatról Püspökladány csökkenti Berettyóújfalu vonzását.

A hetvenes-nyolcvanas években az elmaradott bihari "iparszegénységét" jelentősen enyhítette a körzetközpontról iparfejlesztése. A nyolcvanas évek végén Berettyóújfalu koncentrációja ugyanis a térség *ipari* munkahelyeinek több mint 60%-a, s az állóeszköz-állomány 74%-a. A város nélkül vizsgált bihari térség valóban az ország legkevésbé iparosított vidékének számított. *Berettyóújfalu iparosítása* 1957-ben indult meg a Tejporgyár beindításával, majd 1961-ben a Debreceni Ruhagyár létesített itt üzemet. 1973-ban, 1974-ben, és 1975-ben adták át az Elzett Művek három részlegét. Az iparosítás Berettyóújfalu munkaerővonzását természetesen jelentősen megnövelte. A nyolcvanas évek elején az Elzett dolgozóinak csak 37,5%-a volt helyi lakos, a dolgozók 35,4%-a a berettyóújfalu járás, 27,1%-a pedig a járáson kívüli községekből ingázott.

Az elmúlt évtizedben a térség legnagyobb üzeme a virágkorában mintegy 1.400 főt foglalkoztató, s 1986-tól önállóvá vált *ELZETT BERSTAL Fémtömegcikk Vállalat*. Berettyóújfalu székhelyű ipari üzem volt még a közel 200 fő részére ipari munkaalkalmat biztosító Ruhairi Szövetkezet. A további ipari üzemek általában debreceni székhelyű vállalatok telepei voltak, melyek közül - a foglalkoztatottak száma alapján - jelentősebbek a TITÁSZ, a Debreceni Ruhagyár és a Hajdú-Bihar megyei Tejipari Vállalat berettyóújfalu üzemegysége volt, amelyekben egyenként 300-350 munkavállaló dolgozott. A fenti üzemek átalakulása, megszűnése miatt jelentős mértékben *csökkent a városban az ipari munkahelyek száma*.

Az utóbbi két évtizedben Berettyóújfalu *lakosságának* növekedését a természetes szaporodás mellett, jelentős részben a pozitív vándorlási különbözet eredményezte. Ma már ezzel szemben azt állapíthatjuk meg, hogy a jelentős vonzásterülettel és városi funkciókkal rendelkező Berettyóújfalu lélekszáma stagnál. A nyolcvanas évek vége óta a természetes szaporodás egyébként is rohamosan csökkenő értékét a negatívvá vált vándorlási különbözet ugyanis "elviszi".

Hajdú-Bihar megye déli részén *Berettyóújfalu várossá fejlesztése* - a korábban kialakult és elég határozott vonzáskörzete alapján - természetszerű volt, azonban akadozó és elégtelen fejlesztése miatt a bihari térség déli felét nem volt képes megfelelően ellátni városi szolgáltatásokkal. Mégis Hajdú-Bihar megye déli vidékének 1978. december 31-én várossá nyilvánított központja Berettyóújfalu - egykori "hiánycentrum" -, városi funkciói fejlesztésével egyre határozottabb szervező-irányító-ellátó szerepet tölt be a *bihari térségben*.